

NÄKÖKULMA KOGNITIIVISEEN SANANLASKUTUTKIMUKSEEN

Richard P. Honeck *A proverb in mind. The cognitive science of proverbial wit and wisdom.* Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey 1997. 308 s. ISBN 0-8058-0231-2.

Richard P. Honeck on Cincinnati yliopistossa kognitiota tutkiva psykologi, joka on jo pitkän aikaa ollut kiinnostunut sananlaskuista kognitiotutkimuksen kannalta ja julkaissut aiheesta useita artikkeleita. Nyt häneltä on ilmestynyt kokonainen monografia, jossa hän pyrkii yhdistämään paremiologian tuloksia eri tieteenaloilla kognitiotutkimukseen ja jopa psykofysiologiaan.

Heti esipuheessa Honeck tekee tieltäväksi perusratkaisunsa, joka suuntaa selvästi koko työtä. Hän tarkastelee sananlaskuja universaalina ilmiönä, ihmisolennon perustavanlaatuisena kognitiivisena taipumuksesta nähdä maailma tiettyjen perusrakenteiden avulla, joista Honeck käyttää termiä *kognitiivinen ideaali*. Siten sananlaskujen käyttö on ihmisen synnynnäinen taipumus. Vaihtoehtona olisi kulttuurispesifinen näkemys, jossa ei niinkään painoteta ihmisen universaaleja, synnynnäisiä ominaisuuksia vaan kunkin kulttuurin omia, erityisiä ominaisuuksia ja samalla sen jäsenten yhteistä kulttuurista tietämystä. Honeck itse myöntää ratkaisunsa kiistanalaisuuden mutta katsoo tämänkaltaisen metodologisen reduktionismin olevan tieteessä usein tarpeen.

Teoksen alussa Honeck esittelee seitsemän erilaista tapaa tarkastella sananlaskuja: persoonallinen, formaali, uskonnollinen, kirjallinen, praktinen, kulttuurinen ja kognitiivinen. Näistä formaali, kulttuurinen ja kognitiivinen saavat eniten huomiota osakseen. Formaali tarkoittaa sananlaskuja erityisinä kielimuotoina, niiden rakenteellisia ja poeettisia ominaisuuksia, kulttuurinen

sananlaskuja kulttuurisesti tuttuina muotoina ja yleisesti jaettuna kulttuurisena aineksena, kognitiivinen puolestaan sananlaskuja teoreettisina mentaalisisinä entiteetteinä.

Sananlaskujen formaalia luonnetta käsittelevä alaluku sisältää eniten kielitiedettä sivuavan paremiologian tulosten esittelyä ja osoittaa samalla, että kirjoittaja on todella perehtynyt tähän alaan. Tässä alaluvussa kirjoittaja myös esittää oman määritelmänsä sananlaskulle: »diskurssista poikkeava, suhteellisen konkreettinen, preesensmuotoinen toteamus, joka käyttää luonteenomaisia lingvistisiä tuntomerkkejä herättääkseen kognitiivisia ideaaleja, jotka auttavat luokittelemaan topiikkeja pragmaattisen huomautuksen tekemiseksi niistä». Honeck myöntää tämänkin »suuntäyden» olevan joissakin suhteissa epätydyttävä, ja hän siteeraa myös alan klassikon Archer Taylorin skeptistä näkemystä sananlaskun määrittämisen mahdottomuudesta.

Kulttuurista tarkastelutapaa esitellessään Honeck käy samalla keskustelua vaihtoehtoisen suuntauksen kanssa ja perustelee omia linjanvetojaan. Kulttuurisessa näkemyksessä korostetaan sananlaskujen sosiaalista luonnetta ja kontekstin tärkeyttä sananlaskun merkitykselle; sananlaskujen merkitys ilman kontekstia on varsin epä-määräinen. Niin ikään sananlaskujen on oltava suuren ihmisjoukon tuntemia. Tämä näkemys jättää Honeckin mielestä huomiotta monia tärkeitä puolia, jotka liittyvät nimenomaan siihen, mitä kognitiivisia prosesseja yksilö käyttää sananlaskujen yhteydessä. Kulttuurinen näkemys voi valaista

sitä, miten sananlaskuja ymmärretään todellisessa elämässä ja mitkä historialliset ja sosiaaliset seikat vaikuttavat niiden käyttöön. Selittämättä jää kuitenkin, miten ihmiset voivat ymmärtää ja käyttää sananlaskuja ja mikä oikein tekee sananlaskusta sananlaskun.

Sananlaskuja kognitiivisesta näkökulmasta tarkasteltaessa niistä täytyy abstrahoida pois kaikki kulttuuriset erityispiirteet paremman yleistettävyyden saavuttamiseksi. Honeck pitää sananlaskujen ymmärtämisen perustana *käsiteperustateoriaa* (conceptual base theory), erityisesti sen uudemmaa, laajennettua versiota (extended conceptual base theory, ECBT), jonka hän itse kollegoineen on kehittänyt. Honeck viittaa yhdessä kollegojensa kanssa tekemiinsä tutkimuksiin 1980-luvun alusta alkaen ja useisiin laboratorionkokeisiin ja testeihin. Hän pitääkin kognitiivisen sananlaskututkimuksen tärkeimpänä metodina järjestettyjä kokeita, kun taas kulttuurinen eli kulttuuriantropologinen ja folkloristinen tutkimus saa tietonsa kenttätyön ja havainnoinnin avulla.

Honeck käsittelee omassa luvussaan epäsuoran viestinnän (indirectness) luonnetta. Luku painottuu kielitieteeseen ja retoriikkaan, ja siinä esitellään erilaiset kvaaliset ilmaukset: idiomi, metafora, metonymia, oksymoron, sananlasku ja vertaus. Honeck esittelee Lakoffin ym. kehittämää näkemystä, josta hän käyttää nimitystä *käsitteellinen metaforateoria*. Käsitteelliset metaforat ovat eräänlaisia perusmetaforia, joiden perusteella muodostetaan yksittäisiä metaforisia ilmauksia, esim: »Ihmiset ovat ruokia» → »Joan on persikka». Honeck kuitenkin kritisoi tätä teoriaa juuri »käsitteellisten metaforien» epämääräisyyden vuoksi — ei ole mitään objektiivisia keinoja määrittellä niitä metaforisten ilmausten takaa.

Honeck esittelee teoksensa varsinaisen teoreettisen perustan 3. luvussa, joka käsit-

telee kognitiivisia perusteita ja jonka alussa kirjoittaja esittää 20 kysymysryhmää, joihin kognitiotutkimukselta odotetaan apua. Lista on mahtava ja kattaa varmasti kaikki näkökulmat sananlaskuihin, kulttuuris-sosiaalista lukuunottamatta. Kysymyksiin vastaamiseen tarvitaan apua muun muassa seuraavilta kognitiotutkimuksen aloilta: kieli ja ajattelu, mentaalinen representaatio, kategorisointi, instantiaatio ja mieleenpalauttaminen, yhteiskunta ja mieli. Sananlaskun käyttöä voidaan kognitiivisena suorituksena kuvata *sananlaskutehtävänä* (P-task), joka puhujan kannalta alkaa tilanteen ja sen topiikin ymmärtämisestä, jatkuu sopivan ajatuskompleksin valitsemisella ja sen yhdistämisellä topiikkiin, sopivan sananlaskun valitsemisella näiden perusteella ja päättyy sananlaskun esittämiseen. Kuulijan kannalta prosessissa on samoin tilanteen ja topiikin ymmärtäminen, sananlaskun kirjaimellisen merkityksen konstruointi ja sen tilanteeseen sopimattomuuden tajuaminen, uuden, kuvallisen merkityksen konstruointi ja sen sovittaminen topiikkiin sekä sananlaskun ja sen situatiivisen kuvallisen merkityksen tallettaminen muistiin.

Honeck ottaa kognitiivisia perusteita käsittelevässä luvussa esiin varsin isoja asioita. Pitkälle meneviä tuloksia ei kuitenkaan tule esiin, ja luvun lopun yhteenveto onkin kuvaava: suurin osa kognitiotieteestä on otettava käyttöön sananlaskukognition selvittämiseksi, mutta silti sitä ei voida nykyisellään täysin eksplikoida.

Honeck keskustelee teoksessaan eniten Lakoffin kanssa, esittelee hänen näkemyksiään ja kritikoii niitä esittäen samalla omia vaihtoehtojaan. Esiin tulee kolme erilaista kognitioteoriaa. Yksi on Lakoffin *suuri ketjumetaforateoria* (Great Chain Metaphor Theory, GCMT), toinen on jo mainittu *laajennettu käsiteperustateoria* ja kolmas puheaktiteoriaa hyödyntävä Walshin ja

Paivion *kaksoiskoodusteoria* (Dual Coding Theory, DCT). Jälkimmäinen tuo Honeckin mielestä »kiintoisan lisän» sananlaskuja koskeviin teorioihin, vaikka se onkin vähemmän työstetty kuin kaksi muuta vaihtoehtoa. Tärkein ero Lakoffin ja Honeckin teorioiden välillä on ilmeisesti siinä, että Lakoff pitää keskeisempänä kuin Honeck sananlaskujen tuttuutta ja metaforan käsittelyn automaattisuutta; samalla Lakoffin näkemys edustaa selkeämmin kulttuurista näkökulmaa sananlaskuihin. Honeck perustelee oman teoriansa paremmuutta sillä, että se esittää sananlaskun käytölle kognitiivisen kuvauksen ja että laboratoriokokeet ovat vahvistaneet sen oletuksia.

Kognitiivinen kielitiede on mukana vain Lakoffin kautta; esimerkiksi Ronald Langacker puuttuu lähteistä. Keskeisistä käsitteistä *skeema* ja *prototyyppe* vilahdavat välillä tekstissä, mutta ne puuttuvat asiahakemistosta. Vaikka ne ovat kognitiivisen kategorioinnin teoreettisia peruskäsitteitä, niitä ei pyritä suhteuttamaan teoksessa esiintyviin vastaaviin käsitteisiin. Vaikuttaa siltä, että *kognitiivinen ideaali* muistuttaa monessa suhteessa skeemaa, mutta Honeck ei käy pohtimaan, mitä eroja käsitteillä voisi olla. Honeckin mukaan on olemassa ideaaleja, normatiivisia ja standardeja tapoja, joiden mukaan tapahtumat sujuvat ja niiden tulisi sujua. Niitä voidaan kutsua *geneeriseksi ideaaleiksi*. Kulttuurisella tasolla jokainen yhteisö preferoi joitakin ajatuksia ja jotakin käyttäytymistä. Geneerinen ideaali vastaa sananlaskun kuvallista merkitystä. Suorasanainen pintamerkitys taas esitetään *spesifillä ideaalilla*, joka on sananlaskun synnyttäneen geneerisen ideaalin partikularisaatio.

Lakoffin teoriassa geneeristä ideaalia ja spesifiä ideaalia vastaavat geneerisen tason skeema ja spesifin tason skeema, eikä ainaakaan tämän kirjoittajalle valjennut, mikä voisi sananlaskujen kannalta olla radikaali

ero näiden käsitteiden välillä. Honeck itse toteaa spesifin tason skeeman vastaavan oman teoriansa kirjaimellista merkitystä (eli Honeckin spesifiä ideaalia), termit vain ovat erilaisia.

Kiintoisaa ja ainakin lingvistisen paremiologian kannalta yllättävää on se, miten Honeck toisinaan pitää sananlaskujen perustana olevia kognitiivisia prosesseja eikielellisinä. Epäselväksi jää muun muassa käsitteen *käsitteellinen perusta* (conceptual base) luonne. Honeckin mukaan se on modaalityton, nonimagistinen, nonverbaalinen rakenne, ja nimenomaan sananlaskulla sen kuvallinen merkitys. Ei ole helppoa kuvitella, millainen mentaalinen ilmiö kuvallinen merkitys voi olla, jos se on sanaton ja (mieli)kuvatton. Samoin Honeck on pyrkinyt kokeissaan tutkimaan sananlaskujen ilmentämien ideaalien visuaalista hahmotamista. Järjestetyt kokeet ovat nekin kiintoisia, mutta ainakin folkloristi jää epäilemään, kuinka hyvin niiden antamat tulokset ovat yleistettävissä sananlaskujen vapaaseen elämään. Toisin sanoen Honeckin tarjoamalla kokeellisella, yksilöpsykologisella tarkastelutavalla on omat rajoituksensa.

Honeckin teos on kunnianhimoinen yritys ja varmaankin kattava esitys siitä, mitä psykologinen kognitiotutkimus tällä hetkellä pystyy sanomaan sananlaskuista. Kunkin pääluvun lopussa on lyhyt yhteenveto, jossa kirjoittaja joutuu usein nöyrästi toteamaan, että paljon jää vielä selvittämättä. Esimerkiksi neljäs pääluku, joka käsittelee sananlaskun kognition teorioita, päättyy tunnustukseen, että esitetyt teoriat eivät juurikaan onnistu antamaan yksityiskohtaista selvitystä sananlaskujen ymmärtämisestä, käytössä esiintyvistä mentaalisisista mekanismeista ja synnytytyistä mentaalisisista tuotteista.

Laajan alueen tai usean alan hallinta on kenelle tahansa vaikeata, ja kenties siitä

▷

johtuu, ettei Honeck ole aina suhteuttanut omia käsitteitään ja tuloksiaan muihin. Yksi esimerkki tästä on hänen ideaaliensa vastavuus skeeman ja muiden samantapaisten käsitteiden kanssa. Niin ikään Honeck esittää kolmioekvaation, jossa on topiikki referenttinä, sananlasku symbolina ja kognitiivinen ideaali ajatuksena — malli muistuttaa huomattavan paljon klassista semioottista kolmiota. Honeckin käsitys sananlaskun universaaliudesta kognitiivisena ilmiönä voisi olla koeteltavissa perehtymällä etenkin Euraasian pohjoisreunan ja Amerikan alkuperäisväestöjen suulliseen perin-

teeseen, koska juuri heiltä on väitetty sananlaskujen koko lailla puuttuvan.

Laajan katsauksen kokoamisen ohella Honeckia on kiitettävä omien lähtökohtien ja valintojen selkeästä esittämisestä. Kaikessa kiistanalaisuudessaankin teos herättää paljon ajatuksia, vastaväitteitä ja on siten omiaan viemään tutkimusta eteenpäin. ■

PEKKA HAKAMIES

Karjalan tutkimuslaitos,

Joensuun yliopisto, PL 111,

80101 Joensuu

Sähköposti: *pekka.hakamies@joensuu.fi*

VENÄLÄIS-SUOMALAISESTA SANAKIRJASTA UUSI LAITOS

Martti Kuusinen, Veera Ollikainen & Julia Syrjäläinen *Venäjä–suomi-suursanakirja.* Yli 90 000 hakusanaa ja sanontaa. Toim. M. Kuusinen. WSOY, Porvoo & Russkij jazyk, Moskova 1997. XXXI + 1575 s. ISBN 951-0-21456-6.

WSOY:n ja moskovalaisen Russkij jazyk -kustantamon runsas vuosi sitten yhdessä julkaisema Venäjä–suomi-suursanakirja on kolmas tällä vuosisadalla ilmestynyt laaja venäläis-suomalainen sanakirja. Monien sukupolvien venäjänharastajat ovat eri aikoina joutuneet tuskailemaan ajanmukaisen sanakirjan puutetta. Nyt saatu uusi sanakirja (jäljempänä KOS) on iso ja luotettava, mutta onko se myös suuri ja kaunis? Perusaineisto on vanhasta Kuusisen ja Ollikaisen sanakirjasta (KO) vuodelta 1963, mutta hakusanoja on lisätty noin 50 %. Paikannimien määrä on kasvanut 1 300:sta 1 900:an, ja kokonaan uusi on lyhenneluettelo, joka käsittää lähes 700 hakutermiä.

Toimituskunta on myös ansiokkaasti ajantasaistanut ja siivonnut suomenkielis-

tä vastineistoa.¹ Jos sanakirjasta löytää etsimänsä ja jos löytämäänsä vielä voi luottaa, pitäisi käyttäjän kaikesti olla tyytyväinen. Tässä suhteessa KOS saanee (ainakin aluksi) käyttäjiltään hyvän arvosanan. »Akaateemisessa» tarkastelussa arvosteltavaakin löytyy.

KOS on mielestäni päässyt muun muassa tarpeettomasti paisumaan sisällöltään, mihin palaan jäljempänä. Koska kaikkea ei voi yhdessä kirjoituksessa sanoa, viittaa tältä osin myös LexicoNordicassa ilmestyneeseen arvosteluun (Tommola ja Mustajoki 1998).

HIEMAN HISTORIAA

60-luvun alussa venäjän opiskelijan ja harastajan asiat olivat huonolla tolalla. Kija-

¹ Yksi esimerkki: 'polku on ainoastaan jalan kuljettava' (KO) – 'polkua pääsee vain jalan' (KOS).